

İKİDİLLİLİYİN TƏSNİFATI VƏ İNKİŞAFI: FƏRQLİ YANAŞMALARIN TƏHLİLİ

Kəmalə Cəfərova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: kamacafarova_adu@mail.ru

Xülasə. İkidillilik fenomeni müasir dilçilikdə ən aktual və geniş tədqiq edilən sahələrdən biridir. Dünyanın müxtəlif yerlərində insanların iki və ya daha çox dil bilib istifadə etməsi, bu fenomeni həm sosial, həm də psixoloji cəhətdən maraqlı və mühüm araşdırma mövzusunə çevirir. Xüsusilə qloballaşma və çoxdilli mühitlərdə yaşayan cəmiyyətlərin sayının artması, ikidilliliyin təbii və süni formalarının daha dərinlən anlaşılmasına ehtiyac yaradır. Məqalədə bu sahədəki müxtəlif yanaşmalar, fərqli anlayışlar və onların cəmiyyətə təsirləri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: İkidillilik, təbii ikidillilik, süni ikidillilik, dil mühiti, dil bacarıqları.

THE CLASSIFICATION AND DEVELOPMENT OF BILINGUALISM: AN ANALYSIS OF DIFFERENT APPROACHES

Kamala Jafarova

Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

Abstract. The phenomenon of bilingualism is one of the most relevant and widely studied areas in modern linguistics. The fact that people in different parts of the world speak and use two or more languages makes this phenomenon an interesting and significant subject of research, both socially and psychologically. Especially the increase in the number of societies living in multilingual environments and globalization creates a need for a deeper understanding of both the natural and artificial forms of bilingualism. The article explores the different approaches in this area, the different concepts and their impact on society.

Keywords: Bilingualism, natural bilingualism, artificial bilingualism, language environment, language skills.

КЛАССИФИКАЦИЯ И РАЗВИТИЕ ДВУЯЗЫЧИЯ: АНАЛИЗ РАЗЛИЧНЫХ ПОДХОДОВ

Кямала Джафарова

Азербайджанский Университет Языков, Баку, Азербайджан

Резюме. Феномен двуязычия является одной из самых актуальных и широко исследуемых областей в современной лингвистике. Наличие у людей в различных частях мира знания и использования двух или более языков делает этот феномен интересной и важной темой для исследования как с социальной, так и с психологической точки зрения. Особенно рост числа обществ, живущих в условиях глобализации и многоязычных сред, создает необходимость более глубокого понимания естественных и искусственных форм билингвизма. В статье исследуются различные подходы в этой области, различные концепции и их влияние на общество.

Ключевые слова: Билингвизм, естественный билингвизм, искусственный билингвизм, языковая среда, языковые навыки.

1. Giriş

Qloballaşmanın sürətli inkişafı ilə dünyada insanlar daha çox fərqli dillərlə qarşılaşır və bu səbəbdən müxtəlif dillərdə ünsiyyət qurmaq zərurəti yaranır. Bu şəraitdə insanlar çox vaxt bir neçə dili öyrənir və bu dilləri gündəlik həyatlarında, iş sahələrində effektiv şəkildə istifadə edirlər.

İkidillilik dilçilikdə aktualıq kəsb edən bir məsələyə çevrilmişdir. Bunun bir neçə əsas səbəbi vardır: Bu fenomen, həm fərdi, həm də sosial səviyyədə böyük önəm daşıyır. İkidilliliyin sosial və mədəniyyətlərarası əlaqələrdəki rolu, həmçinin beynəlxalq əmək bazarında çoxdilliliyə artan tələbi, bu mövzunun tədqiqini zəruri edir. İkidillilik həm də təhsil sahəsində mühüm yer tutur, çünki çoxdilli proqramlar və məktəblər, dil bacarıqlarının inkişafını və uşaqların akademik uğurlarını artırmağa yönəlir.

Eyni zamanda, ikidilliliyin inkişafı beynin psixoloji və koqnitiv prosesləri üzərindəki təsirini araşdıran tədqiqatlar da getdikcə daha çox diqqət cəkməkdədir. İkidilli şəxslərin daha yüksək koqnitiv bacarıqlara malik olduğu və problemləri daha yaradıcı şəkildə həll etdikləri ilə bağlı tapıntılar, bu sahədəki tədqiqatları daha da əhəmiyyətli edir. Bu mövzu, həm də dil siyasətləri və ictimaiyyətin dillərə yanaşma tərzini formalaşdıraraq, bir ölkənin və ya regionun sosial inkişafı ilə əlaqəli strateji qərarların alınmasında əsas rol oynayır. Beləliklə, ikidilliliyin təsnifatı və inkişafı həm nəzəri, həm də praktiki aspektlərdən mühüm aktual bir sahə olaraq qalır.

2. Ədəbiyyat icmalı

İkidillilik mövzusu çox geniş bir sahəni əhatə edir və müxtəlif yanaşmalarla tədqiq olunur. Bu mövzu ilə bağlı xarici ədəbiyyatda bir çox fərqli nəzəriyyələr, tədqiqatlar və yanaşmalar mövcuddur. *Colin Baker, Bilingualism: A Social Approach* (2006), ikidilliliyi sosial bir hadisə kimi araşdırır. O, ikidilliliyi cəmiyyətin dil siyasətinə, mədəniyyətə və sosial struktura əsaslanaraq təsnif edir. Kitabda, dil bacarıqlarının inkişafı və ikidilli şəxsiyyətin formalaşması ilə bağlı müxtəlif sosial amillər müzakirə olunur.

Colin Baker və Sylvia Prys Jones, Foundations of Bilingual Education and Bilingualism (2017), tədqiqatlar, dil öyrənmə metodları, təhsil sistemləri və ikidilli təhsil proqramlarının effektivliyini araşdırır. *Albert Costa, The Bilingual Brain* (2016), bu əsər, ikidilli insanların beynindəki fərqlilikləri və dil emalını necə yerinə yetirdiklərini izah edir. *Ian P. Apter və Jeanette Altarriba Bilingualism: Psychological and Cognitive Approaches* (2002), bu kitab ikidilliliyi psixoloji və koqnitiv yanaşmalarla tədqiq edir. Kitabda ikidilli insanların dilləri necə emal etdikləri, hansı psixoloji proseslərin baş verdiyi və ikidilliliyin koqnitiv inkişafı necə əlaqəli olduğu müzakirə olunur.

3. Metodlar

İkidilliliyi tədqiq edərkən bir neçə müxtəlif metod və yanaşmalardan istifadə oluna bilər. Bu metodlar, dil öyrənmə prosesini və ikidilliliyin təsirini daha dərinlən anlamağa kömək edir.

Sosiolinqvistik yanaşmalar. İkidillilik sosial və mədəni kontekstdə araşdırılır. Sosial və mədəni faktorlardan asılı olaraq, insanların necə və niyə bir neçə dil öyrənməsi və istifadə etməsi araşdırılır. Sosiolinqvistik tədqiqatlar, ikidilliliyin cəmiyyətə, sosial siniflərə və

mədəniyyətlərə necə təsir etdiyini araşdırır. *Metodlar*: müsahibələr, sahə tədqiqatları, müşahidə və sosial şəbəkə analizləri kimi metodlardan istifadə edilir.

Təhsil yanaşmaları. Bu yanaşma ikidilliliyi təhsil və təlim prosesləri ilə əlaqələndirir. İkidilli təhsil proqramlarının effektivliyini araşdırır. *Metodlar*: sinif otağı müşahidələri, mühazirələr, tədris proqramlarının təhlili və dil bacarıqları ilə bağlı qiymətləndirmələr.

Koqnitiv yanaşmalar. Bu yanaşma, ikidilliliyin insanın düşüncə və qavrayış prosesləri üzərindəki təsirini tədqiq edir. İkidilli insanların problemləri necə həll etdiyi, məlumatı necə emal etdiyi və koqnitiv bacarıqlarının necə inkişaf etdiyi araşdırılır. *Metodlar*: testlər və eksperimentlər, məsələn, dil emal sürəti, yaddaş testləri və fərqli koqnitiv tapşırıqlar.

Bu metodlar, ikidilliliyi fərqli perspektivlərdən araşdırmağa və dil bacarıqlarının müxtəlif aspektlərini dərinləşdirərək anlamağa kömək edir.

4. İkidilliliyə fərqli yanaşmalar

Dilçilərin iki və çoxdillilik məsələlərinə diqqətinin artması həm yerli, həm də xarici ədəbiyyatda müxtəlif şəkildə özünü göstərir. Bu sahəyə olan marağın artması və məsələlərin geniş şəkildə araşdırılması nəticəsində, ikidillilik və çoxdillilik fenomenlərinə dair çoxsaylı elmi məqalələr və bir sıra monoqrafiyalar dərc olunmuşdur. A.A. Zalevskaya və İ.L. Medvedevanın fikrincə, ikidilli olma məsələlərinə dair bu diqqətin xüsusi dərəcədə artması, həm təbii dil mühitində, həm də tədris mühitində bu fenomenin incələnməsinə olan tələbatın yüksəlməsi ilə bağlıdır [7, s.11].

L.L. Nelyubin bilinqvizmi iki dilin eyni səviyyədə mənimsənilməsi olaraq təsvir edir, A.D. Şveytser bu anlayışı daha da konkretləşdirir və qeyd edir ki, birinci dil, adətən, ana dili, ikinci dil isə etnik qrup tərəfindən geniş istifadə olunan qeyri-ana dili olur. Bu zaman iki dilin mənimsənilmə dərəcəsi müxtəlif ola bilər: danışq dili, yazılı ədəbiyyat dili və ya hər iki formanın istifadəsi. U. Vaynrayx ikidilliliyi iki dilin növbələşərək istifadəsi praktikasına bənzədir, V.Y. Rozençveyn isə ikidilliliyi, adətən, iki dilə sahib olmaq və ünsiyyət vəziyyətinə görə bir dildən digərinə müntəzəm keçid etmək kimi başa düşür.

“Qısa Etnoqrafik Lüğət”ə görə, bilinqvizm iki dilin etnik qrup və onun üzvlərinin ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə istifadəsidir. Bu, yalnız bir dili ana dili kimi bilməkdən fərqlənir və insanın müxtəlif sosial şəraitlərdə fərqli dillərdən istifadə etmə bacarığını nəzərdə tutur. Bu tərifdə “ikidillilik” anlayışının iki əsas aspekti vurğulanır: psixoloji və sosial. Psixoloji aspektdə iki dillilik fərdi şəxsiyyətin bir xüsusiyyəti olaraq nəzərdən keçirilir, sosial aspektdə isə bu, müəyyən bir qrup və ya cəmiyyətdə iki dilin geniş yayılması ilə bağlıdır. Bu yanaşmalar göstərir ki, ikidillilik və bilinqvizm fenomenləri müxtəlif aspektlərdən araşdırılır və hər bir alim öz tərifini müəyyən edərkən, insanların iki dili necə və nə dərəcədə istifadə etdiklərini fərqli cəhətdən nəzərdən keçirir. Bu fərqlər həm də ikidillilik və bilinqvizm arasında olan sosial və psixoloji aspektləri daha dərinlən başa düşmək üçün vacibdir.

Verilən təriflər bir-birinə uyğun olsa da, eyni zamanda bir-birini inkar edir. Hər bir alim ikidilliliyi fərqli yanaşmalardan, müxtəlif baxış bucaqlarından izah edir, bu da onun mürəkkəb və çoxşaxəli bir fenomen olduğunu göstərir. Həm fərdi, həm də sosial səviyyədə ikidillilik həm

təbii, həm də müasir cəmiyyətdə müxtəlif formalarla təzahür edir və bu, dilçilik və etnoqrafiyanın inkişafında mühüm məsələlərdən birini təşkil edir.

Təbiət etibarlı ilə ikidilli insanın kommunikativ və koqnitiv fəaliyyətinin öyrənilməsi dilçilikdə yeni yanaşmalara səbəb olmuşdur. Bu mövzuya dair araşdırmalar, ikidilli şəxsin (bilinqvin) dil strukturlarından necə istifadə etdiyini, müxtəlif dillər arasında necə keçid etdiyini və bu keçidlərin psixoloji, sosial aspektlərini aydınlaşdırmağı hədəfləyir. Həmçinin, ikidilli şəxsin dil qabiliyyətləri, qavrayış və düşünmə tərzı kimi məsələlər də diqqət mərkəzindədir. Bununla yanaşı, ikidilli insanların tədris mühitindəki xüsusiyyətləri, xüsusilə də dil öyrənmə prosesində ortaya çıxan çətinliklər və imkanlar ətrafında çoxsaylı tədqiqatlar aparılmaqdadır [2, s.44].

İkidillilik müasir dövrün ən aktual və geniş araşdırılan fenomenlərindən birinə çevrilmişdir. İkidillilik termininin ilk baxışda aydın olmasına baxmayaraq, bu sahədə bəzi anlayış fərqlilikləri mövcuddur. Belə ki, bir çox alimlər “bilinqvizm” və “ikidillilik” terminlərinin eyni fenomeni ifadə etməsinə baxmayaraq, bu iki termin arasında bəzi fərqlər və istifadəyə dair müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Hər iki termin, adətən, sinonimlər kimi istifadə edilir, lakin onların tətbiqi müəyyən kontekstdən asılı olaraq fərqlənə bilər. Məsələn, “ikidillilik kommunikasiya”, “ikidillilik lüğət” və “ikidillilik vəziyyəti” ifadələri geniş istifadə olunarkən, son dövrlərdə “bilinqval təhsil” anlayışı da genişlənməkdədir. Bilinqval təhsil dedikdə, bir və ya bir neçə dilin tədris dili olaraq istifadə edildiyi təhsil sistemləri nəzərdə tutulur. Bu halda, iki və daha çox dilin tədris prosesində fəal şəkildə tətbiq edilməsi ilə şagirdlərin çoxdilli mühitdə təhsil almaları mümkün olur [3, s.52].

Bilinqval təhsil modeli, tədris prosesində bir neçə dilin paralel istifadəsini təşviq edərək, dil öyrənmə və tədris metodlarını çoxdilli mühitə uyğunlaşdırmağa kömək edir. Bu yanaşma, həmçinin, dilin tədrisində daha geniş imkanlar yaradır və şagirdlərin çoxdilli qabiliyyətlərinin inkişafına təkan verir. Bu mühitdə, dilin tədrisi yalnız bir dilin öyrədilməsi ilə məhdudlaşmır, həmçinin müxtəlif dillərin eyni anda istifadə edilməsi təhsil prosesinin bir hissəsinə çevrilir. Bu zaman xarici dilin istifadəsi, onun müntəzəm fənn tədrisində dövrü şəkildə tətbiqindən, bütün təhsil sistemi çərçivəsində müxtəlif fənlər üzrə uzunmüddətli və davamlı şəkildə istifadəsinə qədər genişlənir. İki dilə sahib olan şəxs isə yenə də, bilinqv olaraq adlandırılır, bəzən isə bu şəxs bilinqvist kimi də təyin olunur. Lakin son dövrlərdə “ikidilli fərd” termini də ortaya çıxmışdır [5, s.4]. Bu yeni termin, iki dilə sahib olan və onları müxtəlif sosial və mədəni kontekstlərdə istifadə edən şəxsi daha geniş şəkildə xarakterizə etmək məqsədi daşıyır. Həmçinin, “ikidilli fərd” anlayışı, bilinqvizm fenomeninin daha fərdi və psixoloji tərəflərini vurğulayaraq, iki dilin insanın düşünmə, qavrayış və davranış sistemində necə rol oynadığını və bu şəxsiyyətin cəmiyyətdə necə yerləşdiyini daha ətraflı araşdırmağa imkan verir.

Terminlərin məzmununun dəqiq müəyyənəndirilməsi problemi olduqca mürəkkəbdir.

5. Təbii və Süni ikidillilik: Formalaşma şərtləri və xüsusiyyətləri

İkidillilik iki anlamda başa düşülür: dar və geniş. İkidillilik dar mənada - iki dili eyni səviyyədə mükəmməl bilmək, geniş mənada isə - ikinci dili müəyyən ünsiyyət sahələrində istifadə etmək bacarığı olaraq xarakterizə olunur. Beləliklə, ikidillilik həm dar, həm də geniş mənada, müxtəlif dillərin istifadə olunduğu həyat şəraitlərini və sosial mühitləri əhatə edir.

İki dilin nisbətən tez-tez istifadə edilməsi - o deməkdir ki, insan gündəlik həyatında hər iki dildən müntəzəm və aktiv şəkildə istifadə edir. Məsələn, ailəsində bir dildə danışa bilər, lakin ictimai həyatda və ya iş yerində başqa bir dili istifadə edə bilər. Əgər insan bir xarici dili bilsə də, amma onu gündəlik həyatda və ya müntəzəm şəkildə istifadə etməsə, o zaman bu şəxs real bilinqv hesab edilə bilməz, çünki dilin gündəlik istifadə olunmaması onun funksionallığını və həyatdakı rolunu məhdudlaşdırır [9, s.87].

İki dili eyni səviyyədə bilmək, məsələsi mübahisəlidir, çünki araşdırmalar göstərir ki, insanlar, adətən, bir dili digərindən daha yaxşı bilirlər. Hətta hər iki dildən aktiv şəkildə istifadə edən şəxs belə, bir dildə daha zəngin leksik, qrammatik və ya yazılı ifadə qabiliyyətinə sahib ola bilər. Bu, *eyni səviyyədə bilmək* anlayışının real mənada mümkün olmadığını göstərir, çünki hər iki dilə olan yiyələnmə səviyyəsi arasında ciddi fərqlər ola bilər.

E.K. Çerniçkina qeyd edir ki, ikidilliliklə bağlı müxtəlif təriflər arasında tez-tez qarşıdurmalar mövcuddur. Bu fərqliliklər, ikidilliliyi tərif edərkən yalnız dilçilik yanaşmalarını deyil, həm də sosial və ya peşəkar baxış bucaqlarını əks etdirir. Buna görə də, ikidillilik anlayışı sosial, psixoloji və ya dilçilik baxımından müxtəlif cəhətlərdən araşdırıldıqca fərqli yanaşmalarla təsvir edilə bilər [10, s.62].

İkidilliliyin təbiətinə dair müxtəlif yanaşmalar fərqli təsnifatların yaranmasına səbəb olur. Məsələn, L.V. Şerba bilinqvizmi və ya ikidilliliyi müəyyən əhali qruplarının iki dildə ünsiyyət qurma qabiliyyəti kimi başa düşürdü. Onun fikrincə, ikidillilik eyni anda iki fərqli qrupa aid olmaq deməkdir; yəni, ailədə bir dil istifadə edilərkən, cəmiyyətdə başqa bir dil istifadə olunur. Bu vəziyyət *təmiz ikidillilik* olaraq adlandırılır. Lakin insanlar bir dildən digərinə davamlı şəkildə keçərək, hansı dili istifadə etdiklərini fərqləndirmədən, hər iki dili ardıcıl şəkildə danışdıqlarsa, buna *qarışıq ikidillilik* deyilir.

A.A. Zalevskaya və İ.L. Medvedev *təbii* (gündəlik) və *süni* (tədris) ikidilliliyi fərqləndirirlər. Təbii ikidillilik, iki dilin gündəlik həyatda təbii şəkildə öyrənilməsi və istifadə olunmasıdır. Bu, insanların fərqli dilləri təbii mühitdə, məsələn, ailədə və ya sosial həyatlarında öyrəndikləri və istifadə etdikləri vəziyyətdir. Süni ikidillilik isə tədris prosesində, məsələn məktəblərdə və ya xüsusi təhsil proqramlarında iki və ya daha çox dilin paralel şəkildə istifadəsidir. Bu yanaşmalar, ikidilliliyi həm sosial, həm də təhsil mühitində müxtəlif cəhətlərdən araşdırmağa və bu fenomenin necə formalaşdığını daha yaxşı anlamağa kömək edir [6, s.14].

Təbii bilinqvizm, ən erkən uşaqlıq dövründə müxtəlifdilli mühitə təbii şəkildə məruz qalmaqla yaranır. Bu, uşağın müxtəlif dillərlə qarşılaşdığı və onları təbii şəkildə öyrəndiyi bir prosesdir. Məsələn, bir uşaq ailəsində, əsasən, öz ana dilində danışır, lakin eyni zamanda o, uşaq bağçasında, məktəbdə və ya həyatda fərqli dildə danışan uşaqlarla ünsiyyət qurur. Bu

mühitdə, uşağın ünsiyyət qurmaq məqsədilə yalnız ana dilini deyil, həm də digər dilləri öyrənməsi və istifadə etməsi təbii bir prosesə çevrilir.

Təbii bilinqvizm, dil öyrənmənin şüurlu və məqsədli olmayan bir formasıdır. Uşaq, iki dili paralel olaraq və gündəlik həyatın tələblərinə uyğun olaraq mənimsəyir. Birincil dil olaraq, evdə istifadə edilən ana dilinə əlavə olaraq uşaq sosial və təhsil mühitlərində digər dillə qarşılaşır və həmin dilin qaydalarına uyğun ünsiyyət qurur. Bu proses, uşağın dilə qarşı olan təbii marağı və qarşılıqlı sosial əlaqələrindən qaynaqlanır, bununla da dil öyrənmə şüurlu şəkildə deyil, ətraf mühitin təbii təsiri ilə baş verir.

Təbii bilinqvizm, çox vaxt uşağın sosial mühitindəki dil müxtəlifliyinə görə formalaşır. Məsələn, uşaqların yaşadıkları ərazilərdə və ya ailə mühitində bir neçə dil mövcud olduqda, onlar həm bu dillərlə ünsiyyət qurur, həm də onları gündəlik həyatda təbii şəkildə istifadə edirlər. Bu prosesdə, dilin mənimsənilməsi və istifadə edilməsi insanın inkişafında mühüm rol oynayır və hər iki dil arasında qarşılıqlı əlaqə inkişaf edir.

Süni bilinqvizm, təbii bilinqvizmə qarşılıq olaraq araşdırıldıqda daha aydın olur. Təbii bilinqvizm, sosiallaşma prosesi zamanı dilin təbii şəkildə mənimsənilməsini nəzərdə tutur və burada xarici dilin öyrənilməsi, əsasən, sosial adaptasiya məqsədi güdür. Buna qarşılıq olaraq, süni bilinqvizm, daha çox təhsil və öyrənmə prosesindən irəli gəlir və burada xarici dilin öyrənilməsi, əsasən, gələcəkdə şəxsi və peşəkar inkişaf məqsədilə istifadə ediləcək bir vasitə kimi qiymətləndirilir. Bu zaman məqsəd, xarici dilin yalnız gündəlik ünsiyyət üçün deyil, həm də şəxsi və peşəkar həyatdakı uğurları artırmaq məqsədilə potensial olaraq istifadə edilməsidir [8, s.181].

Təbii ikidilliliyin formalaşması üçün aşağıdakı şərtlər xarakterikdir:

1. *Dil mühiti*: İki dilin paralel istifadə olunduğu və qarşılıqlı ünsiyyətin intensiv şəkildə baş verdiyi bir mühitin olması vacibdir. İnsanlar bu mühitdə dilin təbii şəkildə mənimsənilməsi ilə qarşılaşırlar.

2. *Məhdudiyyətsiz ünsiyyət vaxtı*: Dil öyrənilməsi müəyyən bir vaxtla məhdudlaşmamalıdır. İki dilin istifadəsi gündəlik həyatın müxtəlif sahələrində davamlı şəkildə baş verir və insan dilə təbii olaraq daha çox vaxt sərf edir.

3. *Təbii ünsiyyət situasiyaları*: Dil öyrənilməsi, təbii həyat şəraitində baş verir. İnsanlar, öyrəndikləri dillə təbii sosial vəziyyətlərdə ünsiyyət qurur, məsələn ailə üzvləri, məktəbdə, işdə və ya digər sosial mühitlərdə.

4. *Çoxsaylı danışq praktikasının olması*: İki dilin öyrənilməsi və istifadəsi müxtəlif vəziyyətlərdə baş verir. Bu, dilin müxtəlif sahələrdə, məsələn gündəlik ünsiyyət, oyunlar, təhsil və digər sosial fəaliyyətlərdə istifadə olunması deməkdir [1, s.22].

Eyni zamanda, təbii ikidilliliklə əlaqədar olaraq aşağıdakı xüsusiyyətlər də mövcuddur:

1. *Dil öyrənilməsində systemsizlik*: İki dilin öyrənilməsi strukturlaşdırılmamış, təbii şəkildə baş verir. Dil öyrənən şəxsin qarşısında müəyyən bir tədris proqramı və ya metod yoxdur. O, ətraf mühitin təsiri ilə dilin qaydalarını mənimsəyir.

2. *Hədəfli təlimin olmaması*: Bu prosesdə məqsədli təlim yoxdur. İki dilin mənimsənilməsi birbaşa bir təhsil məqsədinə xidmət etmir, əksinə, insanın gündəlik həyatında istifadə üçün lazım olan dil bacarıqlarını inkişaf etdirir.

3. *Peşəkar müəllimin olmaması*: Bu zaman xüsusi bir dil müəllimi və ya metodik tədris yanaşması yoxdur. İnsanlar, ətraf mühitin təsiri və digər insanlar vasitəsilə dili təbii şəkildə öyrənirlər.

4. *Söz səhvlərinin düzəldilməsinin təsadüfi olması*: Dil səhvləri yalnız müəyyən hallarda ətraf mühitin, ailə üzvləri və ya dostlar tərəfindən düzəldilir. Bu, dil öyrənən şəxsin səhvləri düzgün şəkildə öyrənməsi üçün sistemli bir müdaxilənin olmaması deməkdir [1, s.38].

Bununla yanaşı, təbii ikidilliliyin inkişafında güclü motivasiya mühüm rol oynayır. Bu motivasiya yeni dilin öyrənilməsini insanın adaptasiya məqsədinə, yeni mədəniyyətə uyğunlaşmasına və ya şəxsi həyatında vacib məsələləri həll etməyə yönəldir. Bu motivasiya şəxsin digər dillə ünsiyyət qurmasına, onun gündəlik həyatında praktiki olaraq istifadə etməsinə təkan verir. Beləliklə, təbii ikidillilik, insanların yeni dil və mədəniyyətlə ünsiyyət qurarkən həyat tərzini və sosial mühitini təbii şəkildə mənimsəməsinə imkan verir.

Süni ikidillilik dil mühitinin olmaması, məhdud ünsiyyət vaxtı və yalnız müəyyən dərslər mühitində baş verən ünsiyyət şəraitində formalaşır. Bu vəziyyətdə, dil öyrənən şəxs təbii dil istifadə mühitinə deyil, əsasən, tədris prosesinə məruz qalır.

Süni ikidillilik aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1. *Dil mühitinin olmaması*: Tədris ikidilliliyi üçün xarakterik olan şəraitdə, dil öyrənən şəxsin ətrafında müntəzəm olaraq iki dildən istifadə edən sosial bir mühit yoxdur. Bu halda, dil öyrənilməsi yalnız məktəb və ya xüsusi təhsil mühitində baş verir. İnsan yalnız təhsil prosesində, dərslər zamanı dilin istifadə edilməsini görür.

2. *Məhdud ünsiyyət vaxtı*: Bu tip ikidilliliyin əsas özəlliklərindən biri, dilin istifadəsinin yalnız dərslər mühitində və tədris zamanı baş verməsidir. Yəni dil öyrənən şəxs yalnız müəyyən saatlarda və dərslər mövzularına uyğun şəkildə dil ilə təmasda olur. Hətta bu zaman da dil yalnız müəyyən mövzularla əlaqədar istifadəyə yönəldilir.

3. *Məhdud danışmaq təcrübəsi*: Tədris ikidilliliyində danışmaq təcrübəsi çox zaman məhdud olur, çünki dil yalnız tədris proqramı çərçivəsində istifadə edilir. Yəni öyrənilən dil yalnız müəyyən proqram mövzuları ilə əlaqəli olan kommunikativ vəziyyətlərdə tətbiq edilir, gündəlik həyatla əlaqəsi azdır.

4. *Sistemli təqdimat və məqsədyönlü təlim*: Tədris ikidilliliyində dil öyrənən şəxsə dil hadisələri sistemli şəkildə təqdim olunur. Burada məqsədli təlimin təşkil edilməsi vacibdir. Müəllim tədris planına uyğun olaraq dilin qaydalarını öyrədir, dilin strukturunu izah edir və bu mövzulara dair müntəzəm məşqlər aparılır.

5. *Peşəkar müəllimin iştirakı*: Tədris ikidilliliyində dil öyrənən şəxsin təlimini peşəkar müəllim həyata keçirir. Müəllim, dilin düzgün mənimsənilməsi üçün xüsusi metodlar tətbiq edir və şagirdin səhvlərini təlimin məqsədinə uyğun şəkildə düzəldir. Müəllim bu təlimi planlaşdırılmış və metodik yanaşmalarla icra edir.

6. *Motivasiyanın az olması*: Təbii ikidillilikdə olduğu kimi, tədris ikidilliliyində də motivasiya vacibdir, amma burada bu motivasiya çox vaxt daha zəif olur. Təbii ikidillilikdə, dil öyrənən şəxs gündəlik həyat tələbləri və sosial inteqrasiya səbəbindən yeni dili öyrənməyə motivasiya olunur. Tədris ikidilliliyində isə öyrənmə, əsasən, dərş prosesinə, mövzulara və proqram tələblərinə uyğun olur və şəxsi maraq, motivasiya daha az rol oynaya bilər. Bu, öyrənilən dilin gündəlik həyatla əlaqədar olmaması səbəbindən ortaya çıxır [4, s.122].

Beləliklə, süni ikidillilik təbii ikidillilikdən fərqli olaraq, dil öyrənmə prosesi şüurlu, məqsədyönlü və müəyyən bir təhsil mühitində, əsasən, müəllim tərəfindən idarə olunur. Bu halda, dil öyrənənin təcrübəsi daha az təbii və daha çox strukturlaşdırılmış olur.

Nəticə. İkidillilik və bilingvizm hadisələri, müasir dilçilik sahəsində dərin təhlil edilən və geniş spektrli araşdırmalara səbəb olan mövzulardır. Hər iki fenomen, həm fərdi, həm də sosial səviyyədə çoxşaxəli yanaşmalarla araşdırılmaqla, müxtəlif cəmiyyətlərdə, tədris mühitlərində və kommunikativ sahələrdə özünü fərqli şəkildə göstərir. İkidillilik tərifləri arasındakı fərqliliklər, bu fenomenin mürəkkəb və çoxşaxəli strukturunu əks etdirir. Təbiət etibarilə, ikidillilik həm təbii, həm də süni mühitdə formalaşır və bu fərqliliklər, dil öyrənmə prosesinin necə baş verdiyini və dilin insan həyatındakı rolunu müəyyənləşdirir. Həm təbii, həm də süni ikidillilik müxtəlif sosial və mədəni mühitlərdə fərqli şəraitdə inkişaf edir və hər iki yanaşma bir-birini tamamlayaraq dilçilik və təhsil sahələrində əhəmiyyətli yerlər tutur.

Ədəbiyyat

1. Baker C. (2006), *Bilingualism: A Social Approach*. Clevedon: Multilingual Matters, 224.
2. Baker C., Jones S.P. (2017), *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, 6th edition. Bristol: Multilingual Matters, 440.
3. Bhatia K.T., Ritchie W.C. (2006), *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism*. Malden: Blackwell Publishing, 752.
4. Costa A. (2016), *The Bilingual Brain*. Oxford: Oxford University Press, 208.
5. Вахрушева Л.В. (2007), Билингвизм и современное языковое образование. Вестник Удмуртского Университета, Серия История и Филология, No.5, 3-8.
6. Забелина Н.А. (2007), О билингвизме. Теория Языка и Межкультурная Коммуникация, No.2, 14-19.
7. Залевская А.А. (2009), Вопросы психолингвистической теории двуязычия. Вопросы Психолингвистики, No.10, 11.
8. Мария А., Мария К. (2007), Билингвизм и коммуникативная лингвистика. Вестник Самарской Гуманитарной Академии. Серия: Философия. Филология, No.2, 181-184.
9. Попова В.Н. (2011), Искусственный билингвизм как компонент профессиональной коммуникативной компетенции. Вестник Тамбовского Университета. Серия: Гуманитарные Науки, No.6, 86-90.

10. Черничкина Е.К. (2006), К вопросу искусственного билингвизма. Мир Лингвистики и Коммуникации: Электронный Научный Журнал, Том.1, No.5, 60-67.